

Данута ОПАЦКА-ВАЛАСЕК

Шльонски университет в Катовице, Полша
opaska-walasek@wp.pl

**ПРЕД ПОРТИТЕ НА МИГА.
РЕСЕНТИМЕНТ И РЕАФИРМАЦИЯ НА ВРЕМЕТО**

Danuta OPASKA-WALASEK

University of Silesia in Katowice, Poland

**IN THE GATEWAY 'MOMENT'. RESENTMENT TOWARDS AND
REAFFIRMATION OF TIME IN THE POEMS OF CZESŁAW MIŁOSZ**

The interpretation of a few poems and statements of Czesław Miłosz, featured in this article, deals with the issue of the time element in his works. The themes are a fleeting moment, in which the subjectivity is best visible and the person has a chance to arise in their individuation (*principium individuationis*), and the visions of macro-time (metaphysical and cosmic). In these visions the individual is subject to unification, standardization and reduction of human individual distinctiveness. The dialectics of Miłosz's reflection on time is presented in this article in the *microanalysis of his statements and auto-commentaries*. *The first part of the text introduces the specifics of poetic construction and depiction of time proposed by Miłosz. The second part focuses on the group of poems that show an analogue to the views of Friedrich Nietzsche. The representative excerpts of the Noble prize winner's works are in this interpretation collated with the famous philosopher's allegory from 'Thus Spoke Zarathustra' (presenting 'the gateway 'Moment'') and his views on the resentment and reaffirmation of time. Miłosz, a lot like Nietzsche, shows, how to break free from the destructive resentment towards the past, to cure oneself of „the sickness of memory” and to affirmatively start to live in the Now; he postulates mindfulness.*

Ключови думи: Времето в поезията на Чеслав Милош, Фридрих Ницше, „портата на мига“, ресентимент и реafirмация на времето

Keywords: Czesław Miłosz, Friedrich Nietzsche, resentment towards and reaffirmation of time

В пета част на *Чиракът (Czeladnik)* Чеслав Милош определя своите стихове като „отдадени на съзерцание на времето“. В значително по-ранната творба *Малка пауза (Mała pauza)* (използвайки лириката на ролята) предупреждава:

И ако кажат, че съм слушал само шума на Хераклитовата
река

Това ми стига, защото изморих се от самото слушане¹. (Miłosz 1981б: 220)

Аналогични на тази декларация, населяват творчеството на Милош, разпръснати в годините. Те се появяват като в литературните му творби, така и в метатекстуалните му изявления: очевидно е, че експонират времето като голяма тема в неговото творческо дело, проявена в много варианти. За автора на една от най-популярните и в същото време най-тайнствени метафори на съвременната поезия (имам предвид епифанния „вечен миг“ от стихотворението *Бележник: Бон край Леман/Notatnik: Bon nad Lemanem*), Йежи Швенх писа някога, че „улавя движението, проследява момента, в който мигът се изравнява с вечността и времето се превръща в безвремие“. (Świąch 1997: 129)

Самият Милош, разсъждавайки в по-късните години от живота си върху сложната диалектика на преходното, изтичащо време и непоклатимото безвремие на вечността, пише следното: „Някога си мислех, че в старостта размишляваме над това, което е вечно, извисено над променливото, а сега виждам, че не е така, че цялото ми внимание е обърнато към преходното. (...) преходното и вечното са може би двете страни на един и същ лист от книга“. (Miłosz 1998: 15)

Трябва веднага да добавим, че тези „две страни на листа“ са категорично разграничени в поезията му не само чрез съотношението между темпоралността, правеща човешкото време нетрайно и трайната, непреходна вечност, която има „всичко наведнъж“, *nunc stans* (Augustyn 1994:257), по думите на Св. Августин, на когото неведнъж се позовава Милош². Важно е да покажем как Милош аксиологизира противоположните образи на времето от гледна точка на индивидуалното, преживяно от субекта съществуване, на което съответстват миговете. Трудно е, защото са нетрайни, но в същото време именно те откриват смисъла на индивидуалното човешко време, което е „призовано да събуди собственото тяло“ (*Na trąbach i na cytrze/C тръба и с цитра*) (Miłosz 1981 б: 134) на всеки. После, когато „влезем в Друго, извън времето и пространството“ (*Co mnie/Какво от това*) Miłosz 2006: 53), както ще напише в последните си стихове, заедно с мисълта за това „Друго“ тяло се поражда и страхът от унификация. Това, което е вечно, неведнъж се явява в неговата поезия като посегателство над индивидуалността на човека. Субектът изживява своята индивидуалност в мигновенията на времето, които обаче чезнат и се губят в задвижената от въображението поглъщаща перспектива на макровремето, която ги заличава:

¹ Текстове на Милош, с изключение на цитата от *Крайът на кученце*, са в преведени от преводача на статията.

² За влиянието на св. Августин и присъствието на мотиви от творчеството му в поезията на Милош пише Александер Фиут в книгата си *Вечният момент. Поезията на Чеслав Милош (Moment wieczny. Poezja Czesława Miłosza)* (Fiut: 1999).

Небето над мен е твърде голямо, с милиарди звезди, отнема ми мойта
единственост.
Простряна напред и назад, чертата на времето заличава миговете на
живота ми.

(*Ksiądz Ch. po latach/Omeu X. след години*) (Miłosz 1984: 92).

Така също и в *Hanev (Zaśpiew)*, където спомените за най-важните мигове
от човешкия живот отпочиват в Хераклитовата река, разкриващото се вечно
време редуцира неповторимостта на субекта:

(...)

Копче, откъснато в любовното бързане,
Дали лежиш на дъното на вечната река?

(...)

Тичах нявга към училището, а с бастун се връщам, прегърбена и суха.
Мои сестри от римските гробници, исках да съм единствена,
А другите ме скриват, отвеждат ме към същата врата.

(Miłosz 1981: 172)

Във финалната част на *Послушание (Posłuchanie)* от поемата *Къде
изгрява слънцето, къде залязва (Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada)* е
представена аналогичната ситуация: единичното, индивидуалното отстъпва
място на универсализиращата визия. Тя се явява заедно с образа на вечността,
която подчинява човека на закони, еднакви за всички, разрушавайки неговата
интегралност:

Това, което бе неясно, ще позная

Събличам дрехата на името си

И звездите във водите чезнат (курсив мой – Д. О-В.)

(Miłosz 1981: 172)

Коментирайки този фрагмент от поемата, Лукаш Тишнер пише:
„Дрехата на името“ е нещо, което ни различава от другите – сега, пред лицето
на края, поетът губи своята индивидуалност и става единствено инструмент
(...). (Tischner 2001: 190)

На фона на непреходното време на вечността, което в приведените
проекции на Милош показва страх от изгубена субектност и от стандартизация
на отделните съществувания, все по-важни стават миговете в неговата поезия.
Сякаш обратно на тяхната крехост и преходност, Милош ги оценява високо,
като многократно приема и утвърждава *principium individuationis*. Отделен
въпрос е релативността на мига и неговите метафорични еквиваленти – може
да е „миг от живота“ или „мигът на живота“ (където протичането на живота
се явява миг от вечността). С голяма последователност обаче времето на
мига е представено в неговата поезия като субектно, вътрешно, собствено.
Макровремето презентира външната сфера, чужда или равнодушна. При

миговете, кратковременните образи на *chronos*, поетът често употребява притежателни местоимения, подчертаващи „личната собственост“ над момента. Допълнително „първоличния“ характер на мига се явява противостояние на заплашителните мащаби на макровремето:

След края на **нашето време**, в метавремето (...) (*nieobjęta ziemia/Необхватна земя*) (Miłosz 1988: 108)

А **нашият** отминал **миг** (...)

Дори в паметта неусетно живееше. (*Елегия за Йгрек Зет/Elegia dla Ygrek Zet*) (Miłosz 1988: 96)

И сладко ми е, че съм на земята

Още **миг**, заедно, тук, на земята,

Да почета **нашето мъничко свое**. (*Своето/Mojosć*) (Miłosz 1988: 133).

В подкрепа на високата ценност на мига, който спасява „своето“ („*mojosc*“) и защитава *principium individuationis*, много от стиховете на Милош приканват към потопяване в – както той определя – „неприкосновеното Сега“ (*Майсторът на моя занаят/Mistrz mojego rzemiosla*) (Miłosz 2002: 16). Всъщност, той прави това сякаш обратно на своята природа, защото в *Градината на науките (Ogród nauk)* определя себе си като „пристрастен към тъгата по отминаващото“, меланхолично си припомня миналото и усеща нищожността на сегашното, загледан към обширните полета на отминалото. В стихотворението *Майсторът на моя занаят* оказва съпротива на тази меланхолия и откроява друго лице на времето, различно от онова *tempus devorans*, което унищожава и редуцира съществуването:

Преходността на нещата и хората не е единствената тайна на времето.

Тя призовава към победа над изкушението на поданството ни.

И на самия бряг на бездната пак ще застелим масата

И ще поставим върху нея чаша,

кана,

две ябълки,

да почетем неприкосновеното Сега.

(Miłosz 2002: 15–16)

Милош призовава именно към такъв опит да спрем сегашното като актуален образ на *chronos*, с цялото внимание и приемане, което заслужава – той е инспириран за това не само от творчеството на Ярослав Ивашкевич, комуто посвещава този стих, но и от едно друго четиво, от друга култура, „книга, която точно сега чете“: Според книгата на будисткия монах (...) истинската същност на будизма е *mindfulness*. Вероятно можем да го преведем като будност (думата я има вече при Миколай Рей) или *да бъдеш буден*. Това означава да възприемаш с внимание това, което е *сега*, наместо да си обърнат към това, което е било, или към това, което ще бъде. Спасително за мъчениците на съвестта, предъкващи отминалите свои прегрешения, спасително и за

тревожните, въобразяващи си с ужас какво ще стане утре. Бих искал моите стихове да помогнат на читателя да заживее в сегашността. И аз като човек дано се излекувам от болките на паметта. (*Uważność/Будност*) (Милош 2002: 13–14)

Да живееш в „сегашността“, благодарение на будистката будност, или както определят това стоиците, чието учение Милош добре познава – „да приседнеш на брега на мига“, можеш само тогава, когато победиш „болките на паметта“ и заедно с нея неспособността да се концентрираш в актуалния образ на времето. Когато се помирим с мига, без да се натоварваме прекалено с това, което е отминало и чието постоянно припомняне предизвиква дискомфорт (че не можем да помним достатъчно подробности, че е можело да живеем по друг начин) – тогава се стига до равнодушие към спомените, към времето.

Неговата природа изглежда разпознаваема. И както Милош парафразира Хераклит от Ефес, „не можеш да стъпиш два пъти в същото езеро.“ (*Елегия за Н.Н./Elegia dla N.N.*). Миналото, видно сега, винаги има различен облик и това не трябва да води до усещане за вина и предателство, не трябва да е пречка да заживеем в сегашното.

Знанието за отминаващото време покри с дим конете пред ковачницата
(...)

Толкова много научихме, знаеш.
Как за кой ли път се отнема
онова, което не може да бъде отнето –
хора, местности.

А сърцето не мре тогава, когато искат да умре.
(...)

И само угризения, че не сме обичали както трябва
нещастната пепел в Сашенхаузен.
с Любов абсолютна и тъй човешка.
(...)

Моята и твоята вина? Не са големи.
Моите и твоите тайни. Малки тайни.
(...)

Година след година расте, додето ни обземе
така, както ти го разбра: равнодушието.
(*Елегия за Н.Н./Elegia dla N.N.*) (Miłosz 1981: 171)

Дали това равнодушие е „болка на паметта“ или е милост – това е отделен въпрос, по който Милош се изказва и извън поезията (Gorczyńska (Czarnecka) 1992:162). От съществена важност е, дали то помага да заживеем в сегашното? „Будността“, „да бъдеш буден“ към мига, това може да помогне на паметта. Милош пише в стихотворението *В края на двадесети век /Pod koniec dwudziestego wieku*:

Тук съм с надеждата, че мога да почна отново да излекувам живота си мислейки за узнатото тъй силно, че времето да изтрие места и хора
И всичко ще е по-истинско, отколкото е било.

Въпросът за миналото, за паметта за него, за нейното влияние над настоящето и бъдещето е представен по много интригуващ начин в концепцията на Фридрих Ницше и си струва да потърсим мисловни подобия в цитираните стихове на Милош. Ще добавим ясно, че става дума за близост в областта на възприемането на паметта и нейното влияние върху отношението към времето, а не за широко разбирани аналогии с ницшеанството.

При Ницше въпросът за времето се проявява като въпрос за взаимните релации между неговите фази. Така е в есето му *За ползата и вредата от историята за живота*, където Ницше предупреждава миналото да не става гробар на настоящето (*Несвоевременни размисления*) (Nietzsche 1996: 88), прекалената памет да не унищожава миналото. В аспекта на релацията минало – сегашно – бъдеще, Ницше се занимава преди всичко с въпроса за ресентимента и реафирмацията. Той разглежда този въпрос в *Тъй рече Заратустра*.

Там се появява прочутото, символично описание на „портата на мига“, пред която се срещат два пътя: на миналото и настоящето, които си противоречат взаимно и се сблъскват. Това е представа за времето, разгледана от философа в перспективата на волята. Според него именно волята темпорализира времето. Волята, разбирана като „искане“, като присъщ на живота стремеж напред. Само в акта на волята се динамизира светът, защото волята си набелязва цели и смисъл, към които се стреми – загадката на времето според Ницше се съдържа в акта на волята, защото времевостта е нейна същност. Волята представлява специфично единство на настоящето и бъдещето, понеже иска в даден момент нещо, което едва предстои да стане, което предстои. Волята не е равнодушна към миналото, защото това, което „е било“ може да натежи и да възпре нейният стремеж към онова, което „ще бъде“, може да я лиши от свобода. Волята е свободна само по пътя към бъдещето, където нищо не я ограничава. Пътят на миналото, който също се появява пред портата на мига, е област, в която волята не може да бъде свободна, още повече че миналото е вече станало и в него нищо не може да се промени.

В портата с две лица Заратустра търси решение на загадката за преплитането на миналото и бъдещето. Търси отговори на въпроса дали тези два пътя трябва да се пречат? В този конфликт има две ключови понятия: ресентиментът и реафирмацията. Ресентиментът, желанието да си отмъстиш на времето, негативното отношение към непроменимото минало, влияе на волята и пречи на свободата ѝ спрямо това, което „ще бъде“. Тя престава да бъде творческа воля. Ресентиментът ражда състояние на вина, отравя волята. Учението на Заратустра се стреми да преобразува ресентимента в реафирмация, в изкупление на миналото. Ако това, което е било, може да бъде мислено като това, което съм искал да бъде тогава, когато съм бил в сегашното,

ако съм го избрал като акт на волята си („Но тъй го исках аз!“³) – то настъпва помиряване с миналото, освобождаване от ресентимента. Това е моментът, в който времето се освобождава от бременето на миналото и пътищата от двете страни на портата на времето „престават да си пречат“. „А когато волята с еднаква свободна да върви пред себе си така, както и назад (...) миналото и бъдещето са еднакво желани и са в еднаква степен свобода, а не робство на волята. Такава воля е последователна във времето, тя представлява цялост. (...) Посоките на времето взаимно се допълват, смесват, а афирмацията става независима от тях. (...) Волята свързва в себе си три времеви фази, може да се каже, че застава над времето. (...) Волята е свободна от негацията спрямо себе си, иска да се върне към себе си, т. е. става способна на реафирмация. (...) Човекът е осакатен, ако волята му не иска да се обърне назад, защото така се лишава от минало и животът му става хаотичен и безсмислен. (Buczyńska-Garewicz 2003: 102–103).

Заратустра учи да одобряваме времето и света. Показва как да се освободим от негацията. Така и Милош в цитираните фрагменти, особено в стихотворението *В края на двадесети век/Pod koniec dwudziestego wieku*, убеждава в нуждата от „излекуване от болките на паметта“, в преодоляването на ресентимента, който носи усещане за вина и не ни позволява напълно да участваме напълно в „сегашното“. Когато неговият субект признава че „е тук с надеждата, че може (...) / да излекува собствения си живот с мисъл за опознатите неща / (...) и всичко ще е по-истинско, отколкото е било“, той изглежда сроден на теорията на Ницше за ресентимента и реафирмацията. Още повече, че Ницше, говорейки за времето и волята, се стреми към учение за това, как човекът може да създаде себе си като цялост, като освободи миналото си, как да забележи единството между това, което „е било“ и „е“, за да не се превръща животът в хаос и „отнемане“.

Стихотворенията на Милош *Елегия на Н.Н./Elegia dla N.N.* и *В края на двадесети век* влизат в диалог помежду си по темата за възможностите, за духовните качества на живота в сегашното и в миналото, зависими от начина, по който възприемаме миналото. Аналогия между тези творби поражда метафората, чийто смисъл е преобърнат в по-късното стихотворение: ако в *Елегия...* Милош пише „как ред по ред отнето е/невъзможното за отнемане, хора, места“, то във *В края на двадесетия век* изразява надеждата, че „времето не може да отнеме ни хора, ни места“.

Между тези поетически творби преминава нишката на Ницшеанската еволюция в областта на разбирането за същността на миналото, което става „сегашно“ чрез паметта. В първото стихотворение прозвучава ресентиментът, съгласуван с елегичната конвенция на меланхолията. Миналото предизвиква „угризения, че не сме обичали тъй както трябва/ нещастната пепел в Сашенхаузен“, а срещата пред портата на мига се явява лишена от съзнателния акт на волята, който би могъл да я сътвори: „Как сме можели да живеем тогава,

³ Рефренен цитат от *Тъй рече Заратустра* (Вж. Ницше 1990).

не знам./(...) Аз също си взех възможното, градове и държави“. В резултат, миналото в образа на ресентимент признава сегашното и миналото, субектът казва: „Година след година, в нас зрее, докато ни обземе (...) равнодушието“.

В стихотворението *В края на двадесети век* прозвучава вече не ресентиментът, а реафирмацията на миналото. По-скоро „можеш живота си да излекуваш, мислейки за опознатите неща“, по-скоро „можеш да започнеш отначало“, спомняйки си за миналото без да бъдеш заплашен от болестта на вината и равнодушието, а това означава, че миналото е одобрено, приет е смисълът му. Ако волята поиска да върви назад така, както препоръчва Ницше, то тя свързва фрагментите на времето в цялост, създава единство между вчера, днес и утре. С това тя утвърждава и цялостта на човека, защото освобождава миналото му от ресентимента и води до това, че животът не изглежда хаотичен, случаен и безсмислен. Реафирмацията на миналото утвърждава сегашното и бъдещето на субекта.

За читателите, познаващи творчеството на Чеслав Милош е очевидно, че реафирмацията на миналото в никакъв случай не е плод на лесна равностетка и със сигурност не допуска опростеното му приемане като нещо завършено. Точно обратното, миналото е, както отбелязва Ришард Нич „реконфигурация в отворения хоризонт на настоящето“ (Nycz 2012: 289), изживявана отново, многократно моделирана. Сам Милош пише: „(...) миналото не е достъпно за нас по друг начин, освен чрез двойна преработка, тази, която някога е извършил умът ни и тази, която прави сега. По друг начин миналото не съществува“ (Miłosz 1988: 82). Човекът в творчеството на Милош е ретроактивен⁴, неговата памет непрекъснато моделира миналото: претърсва го, подрежда го и го преработва. Всеки път миналото се преживява отново, по друг начин. Но ако миналото не се преосмисли в перспективата на освобождението (на волята) от ресентимента спрямо него, без обръщането към реафирмацията, не можем да се освободим от „болестите на паметта“, които биха обременили и настоящето, и бъдещето.

Превод от полски: Маргрета Григорова

ЛИТЕРАТУРА

Милош 2002: Милош, Ч. *Крайпътни кученце*, прев. Вера Деянова, София: Факел Експрес.

Miłosz 2002: Miłosz, Cz. *Kraipatno kuchence*, prev. Vera Deyanova, Sofiya: Fakel Ekspres.

Ницше 1990: Ницше, Фр. *Тъй рече Заратустра*, прев. Жана Николова-Гълъбова, София: Христо Ботев.

Nietzsche 1990: Nietzsche, Fr. *Tyj reche Zaratustra*, prev. Zhana Nikolova-Galabova, Sofiya:Christo Botev.

Augustyn 1994: Św. Augustyn, *Wyznania*, tłum. Z. Kubiak. Kraków: Znak.

⁴ Термин на Ришард Нич (Nycz 2012: 287).

- Buczyńska-Garewicz 2003:** Buczyńska-Garewicz, H. *Metafizyczne rozważania o czasie. Idea czasu w filozofii i literaturze*. Kraków: Universitas.
- Fiut 1999:** Fiut, A. *Moment wieczny. Poezja Czesława Miłosza*. Kraków: Wyd. Literackie.
- Gorczyńska (Czarnecka) 1992:** Gorczyńska, R. (Czarnecka, E.): *Podróżny świata. Rozmowy z Czesławem Miłoszem. Komentarze*. Kraków: Wyd. Literackie.
- Miłosz 1981:** Miłosz, Cz. *Poezje. T. I*. Paryż: Instytut Literacki.
- Miłosz 1981 b:** Miłosz, Cz. *Poezje T. II*. Paryż: Instytut Literacki.
- Miłosz 1988:** Miłosz, Cz. *Nieobjęta ziemia*. Kraków: Wyd. Literackie.
- Miłosz 1998:** Miłosz, Cz. *Kroniki*. Kraków: Znak.
- Miłosz 2002:** Miłosz, Cz. *Druga przestrzeń*. Kraków: Znak.
- Miłosz 2006:** Miłosz, Cz. *Wiersze ostatnie*. Znak, Kraków: Znak.
- Nietzsche 1996:** Nietzsche, F. *Niewczesne Rozważania*. Tłum. M. Łukasiewicz. Kraków: Znak.
- Nycz 2012:** Nycz, R. *Poeta XX wieku w poszukiwaniu formuły „nowego doświadczenia“: przypadek Czesława Miłosza*. // Nycz, R. *Poetyka doświadczenia. Teoria – nowoczesność – literatura*. Warszawa 2012, s. 289.
- Święch 1997:** Święch, J. *Motywy religijne w poezji II wojny światowej*// Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku. Lublin:KUL, 1997.
- Tischner 2001:** Tischner Ł. *Sekrety manichejskich trucizn. Miłosz wobec zła*. Kraków: Znak